

УДК 343.211:343.8

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.06.3.87>

ПРИНЦИП ГУМАНІЗМУ В КРИМІНАЛЬНОМУ ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ: АКТУАЛЬНІ ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ПИТАННЯ

Ліховицький Я.О.,

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінально-правової політики
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

ORCID: 0000-0002-8537-2676

Ліховицький Я.О. Принцип гуманізму в кримінальному та кримінально-виконавчому праві України: актуальні теоретико-правові питання.

Вказується, Основний Закон України визначає людину як найвищу соціальну цінність, а КВК України включає гуманізм до переліку базових принципів діяльності у сфері виконання покарань. Утім, чинне законодавство не містить повноцінного розкриття змісту цього принципу – відповідні норми лише констатують його існування, не деталізуючи сутнісних характеристик. У статті здійснено теоретико-правовий аналіз принципу гуманізму в кримінальному та кримінально-виконавчому праві України. Констатовано, що, незважаючи на конституційне проголошення людини найвищою соціальною цінністю та законодавче закріплення принципу гуманізму серед основних засад кримінально-виконавчої діяльності, його зміст у чинному законодавстві належним чином не розкрито. Проаналізовано філософсько-правову природу гуманізму як світоглядної системи, що визнає людину абсолютною цінністю, та його трансформацію у фундаментальний правовий принцип. З'ясовано, що гуманізм як правова категорія передбачає шанобливе ставлення до гідності особистості, створення належних умов для реалізації її прав і свобод та спрямування на досягнення людського блага. Досліджено двоаспектний характер принципу гуманізму в кримінальному праві: перший аспект полягає у захисті прав, свобод та законних інтересів потерпілих від злочинних посягань, другий – у гуманному ставленні до осіб, які вчинили кримінальне правопорушення. Виявлено суперечливість реалізації цього принципу у сфері виконання покарань, оскільки ізоляція засудженого як форма кари об'єктивно спричиняє йому страждання. Обґрунтовано, що гуманістичний підхід вимагає, аби навіть в умовах позбавлення волі особа не піддавалася жорстокому або такому, що принижує її гідність, поводженню. Сформульовано пропозиції щодо вдосконалення кримінально-виконавчого законодавства в напрямі детальнішого нормативного закріплення змісту принципу гуманізму та механізмів його практичної реалізації. Визначено, що перспективним напрямом розвитку кримінально-правової політики є гармонізація національного законодавства з європейськими стандартами у сфері захисту прав людини.

Ключові слова: принцип гуманізму, кримінальне право, кримінально-виконавче право, права людини, виконання покарань.

Likhovyt'skyi Ya.O. The principle of humanism in the criminal and penal law of Ukraine: actual theoretical and legal issues.

It is indicated that the Fundamental Law of Ukraine defines a person as the highest social value, and the Criminal Code of Ukraine includes humanism in the list of basic principles of activity in the field of execution of sentences. However, the current legislation does not contain a full disclosure of the content of this principle – the relevant norms only state its existence, without detailing the essential characteristics. The article carries out a theoretical and legal analysis of the principle of humanism in the criminal and penal law of Ukraine. It is stated that, despite the constitutional proclamation of a person as the highest social value and the legislative consolidation of the principle of humanism among the basic principles of penal law, its content in the current legislation is not properly disclosed. The philosophical and legal nature of humanism as a worldview system that recognizes a person as an absolute value, and its transformation into a fundamental legal principle is analyzed. It is found that humanism as a legal category implies a respectful attitude towards the dignity of the individual, the creation of appropriate conditions for the realization of his rights and freedoms and the pursuit of human welfare. The two-faceted nature of the principle of humanism in criminal law is studied: the first aspect is the protection of the rights, freedoms and legitimate interests of victims of criminal encroachments, the second is the humane attitude towards persons who have committed a criminal offense. The contradictions in the

implementation of this principle in the field of execution of sentences are revealed, since the isolation of a convicted person as a form of punishment objectively causes him suffering. It is substantiated that the humanistic approach requires that even in conditions of deprivation of liberty a person is not subjected to cruel or degrading treatment. Proposals are formulated to improve criminal-executive legislation in the direction of a more detailed normative consolidation of the content of the principle of humanism and the mechanisms of its practical implementation. It was determined that a promising direction for the development of criminal law policy is the harmonization of national legislation with European standards in the field of human rights protection.

Key words: principle of humanism, criminal law, criminal enforcement law, human rights, execution of sentences.

Постановка проблеми. Конституція України проголосила людину найвищою соціальною цінністю, а Кримінально-виконавчий кодекс закріпив принцип гуманізму серед основних засад кримінально-виконавчої діяльності. Водночас зміст цього принципу в чинному законодавстві належним чином не розкрито – його лише зафіксовано у відповідних нормах без детального визначення сутнісного наповнення. Це породжує низку теоретичних і практичних проблем, пов'язаних із реалізацією принципу гуманізму в кримінальному та кримінально-виконавчому праві. Зокрема, дискусійним залишається питання двоаспектності цього принципу, а також його співвідношення з каральною функцією покарання, особливо в умовах ізоляції засуджених. Актуальність дослідження посилюється необхідністю гармонізації національного законодавства з європейськими стандартами у сфері захисту прав людини та розробкою проєкту нового Кримінального кодексу України.

Мета дослідження полягає у здійсненні теоретико-правового аналізу принципу гуманізму в кримінальному та кримінально-виконавчому праві України, визначенні його сутнісного змісту, структурних елементів та особливостей реалізації в контексті виконання і відбування покарань.

Стан опрацювання проблематики. Принцип гуманізму як філософсько-правова категорія та засада правової системи досліджувався багатьма вітчизняними науковцями. Філософське підґрунтя гуманізму висвітлено у фундаментальних енциклопедичних виданнях за редакцією В.І. Шинкарука [1]. Взаємозв'язок гуманізму з принципом верховенства права розглядав О.В. Цельєв [2]. Значний внесок у дослідження гуманізму як основоположного принципу побудови правової держави та його трансформації в умовах формування нової правової парадигми здійснили М. Громовчук та Д. Белов [3; 6; 7]. Втілення принципу гуманізму в праві ґрунтовно проаналізував С. Погребняк [4], а діалектику справедливості та гуманізму в правотворчості дослідив М. Момот [5].

У сфері кримінального права сучасний вимір принципу гуманізму висвітлювала Я. Голуб [9], значення цього принципу при призначенні покарання розкрив О. Ющик [10]. Комплексний аналіз кримінально-правових аспектів гуманізму представлено у навчальному посібнику О. Дудорова та М. Хавронюка [14]. Розуміння принципу гуманізму в кримінально-правовій політиці досліджувала Д. Балобанова [15], а історико-правові аспекти цієї проблематики – С. Щербак та В. Мамалига [16]. Людиноцентристський підхід до кримінального права в контексті його безпекового виміру обґрунтував В. Шаблистий [17].

Питання реалізації принципу гуманізму в кримінально-виконавчому праві досліджували, зокрема, Є. Губернікова [12], а також М. Пузирьов та М. Лисенко, які проаналізували особливості втілення цього принципу в умовах ізоляції засуджених [18].

Виклад матеріалу дослідження. У сучасному філософському дискурсі гуманізм (від лат. *humanus* – людський) трактується як система світоглядних засад, у центрі якої перебуває людина з її особистісною унікальністю, високим покликанням та свободою самовираження. Ця концепція встановлює розкриття людського потенціалу та добробут особистості мірилом оцінювання суспільних інституцій, а людяність – еталоном взаємин між індивідами, етносами, соціальними спільнотами та державними утвореннями [1, с. 134]. Як невід'ємний елемент світової культурної спадщини, гуманізм збагатив етичну думку утвердженням самодостатньої цінності людського існування та земного буття. Саме з цього підґрунтя поступово викристалізувалися ідеї людського щастя, справедливості та рівноправності [2, с. 6].

Гуманізм є всеохоплюючим та найбільш засадничим правовим принципом, сутність якого полягає у визнанні людської цінності, шанобливому ставленні до гідності особистості, створенні належних умов і можливостей для реалізації її прав і свобод, а також спрямуванні на досягнення людського блага як кінцевої мети суспільного поступу. Саме ступінь втілення цього принципу в правовій системі та глибина його усвідомлення суспільною свідомістю визначають перспективи подальшого розвитку як самого права, так і людства загалом [3, с. 47].

Як зазначає С. Погребняк, за своєю природою гуманізм являє собою світоглядну систему, осердям якої виступає уявлення про людину як найвищу цінність, а також ідеологію, що акцентує

передусім на позитивних якостях особистості, водночас визнаючи її негативні прояви, які потребу-ють відповідного контролю та обмежень. У найбільш узагальненому розумінні гуманізм постає як філософський, етичний та природно-правовий принцип, що наділяє людину статусом абсолютної цінності. Водночас, як слушно наголошує згаданий науковець, вищі гуманістичні засади, детерміновані природою суспільства та прагненням людини до гідного становища, знаходять своє пер-винне втілення саме в цінностях природного права. Разом із тим, підкреслює дослідник, гуманізм поряд зі свободою, справедливістю та рівністю беззаперечно становить одну з фундаментальних засад позитивного права. Це має неодмінно братися до уваги у процесах правотворення, праворе-алізації, правозастосування та тлумачення юридичних норм [4, с. 34-35].

Засадничість та загальне визнання принципу гуманізму зумовлюється сукупністю його імперати-вів і субімперативів, що становлять його структурні елементи. Аналізуючи формальні та практичні виміри втілення принципу гуманізму, пише М.Мамот, неодмінно наштовхуємося на проблему його багатоструктурності, оскільки реалізація цього принципу передбачає необхідність імплементації всіх його складових [5, с. 25]. Саме тому, одним із таких компонентів виступає стан морального розвитку суспільства, адже досягнення найвищого щабля суспільного прогресу безпосередньо ко-релює з рівнем розвитку кожного члена цього суспільства – громадянина, посадовця тощо. У соціу-мі з високими моральними стандартами питання формалізації прав втрачає своє значення, оскільки дотримання прав людини в такому середовищі є органічним і природним явищем [3, с. 47].

Гуманізм являє собою не лише світоглядну та філософську категорію, а й один із найбільш фундаментальних правових принципів. Всеохоплюючий та засадничий характер цього принципу права виявляється у визнанні людської цінності, шанобливому ставленні до гідності особистості, забезпеченні належних умов і можливостей для реалізації її прав і свобод, а також у спрямуванні на досягнення людського блага як кінцевої мети суспільного поступу [7, с. 82].

Розглядаючи поняття «гуманізм» на міжнародному рівні, варто звернутися в першу чергу до Статуту Міжнародного гуманістичного та етичного союзу (МГЕС) від 11-13 липня 1991 року. У ньому, зокрема, зазначено, що «гуманізм – це демократична, етична життєва позиція, яка визнає, що люди мають право та обов'язок визначати зміст і форму свого життя. Гуманізм закликає до створення гуманнішого суспільства через етику, засновану на людських та інших природних цін-ностях» [8].

Ряд дослідників акцентують увагу на двоаспектному характері досліджуваного нами принципу: «подвійна місія кримінального права детермінує й подвійну маніфестацію гуманізму в криміналь-но-правовій царині, що розглядається у двох площинах. Перша – захист інтересів, прав, свобод, життя та здоров'я особи від злочинних посягань. Він забезпечується насамперед превентивно-охо-ронними нормами кримінального права, які під загрозою передбаченого законом покарання запо-бігають вчиненню злочину. Друга площина принципу гуманізму – людяне, в межах законодавчих вимог, ставлення до особи, яка вчинила злочин, та її виправлення» [9, с. 327]. Наводячи зазна-чену позицію, зокрема, О. Ющик також висловлює критичні зауваження щодо неї та формулює логічний висновок про те, що в судовій діяльності з призначення покарання принцип гуманізму пов'язується саме з особою злочинця і полягає в гуманному ставленні до нього [10, с. 109].

В свою чергу, у кримінально-виконавчому законодавстві принцип гуманізму закріплений на законодавчому рівні серед основних принципів (ст. 5 КВК України). У даному контексті зазначе-ний принцип закріплено наступним чином: «кримінально-виконавче законодавство, виконання і відбування покарань ґрунтуються на принципах невідворотності виконання і відбування покарань, законності, справедливості, гуманізму, демократизму, рівності засуджених перед законом, поваги до прав і свобод людини, взаємної відповідальності держави і засудженого, диференціації та інди-відуалізації виконання покарань, раціонального застосування примусових заходів і стимулювання правослухняної поведінки, поєднання покарання з виправним впливом, участі громадськості в пе-редбачених законом випадках у діяльності органів і установ виконання покарань» [11].

Незважаючи на це, цікавою, на наш погляд, є думка про те, що принцип гуманізму в КВК Укра-їни недостатньо розкритий у чинному кримінально-виконавчому законодавстві, у зв'язку з чим за-пропоновано введення нової норми «Принцип гуманізму»:

1. Кримінально-виконавче законодавство забезпечує охорону гуманістичних основ суспільства та соціальної держави, пріоритетний захист прав та свобод людини та громадянина;
2. Виконання покарання та інших заходів кримінально-правового характеру, що застосовують-ся до особи, яка вчинила злочин, не можуть мати своєї метою заподіяння фізичних страждань або приниження людської гідності;
3. Кримінальне покарання та інші заходи кримінально-правового впливу виконуються з ура-хуванням характеру та ступеня суспільної небезпеки скоєного злочину та залежно від тяж-кості заподіяної шкоди потерпілим» [12, с. 23].

Хоча, стаття 8 КВК України й розкриває окремі аспекти вищенаведеного, закріплюючи, зокрема: «засуджені мають право ... на гуманне ставлення до них та на повагу їх людської гідності; засуджені не повинні підлягати жорстокому, нелюдському або такому, що принижує їх гідність, поводженню. Заходи впливу можуть застосовуватися до засуджених виключно на підставі закону; засуджені не можуть бути піддані медичним або іншим подібним дослідженням незалежно від їх згоди [13, с. 643].

Дослідники кримінального права, аналізуючи сутнісне наповнення принципу гуманізму, зазначають: законодавство про кримінальну відповідальність гарантує захист людини, її життя та здоров'я, честі й гідності, недоторканності та безпеки як найвищої соціальної цінності; особі, яка скоїла кримінальне правопорушення, суд визначає покарання, необхідне та достатнє для її виправлення й запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень; у передбачених Кодексом випадках допускається звільнення від кримінальної відповідальності, від покарання чи його відбування, а також заміна покарання на більш м'яке; покарання та інші кримінально-правові заходи, що застосовуються до особи, не можуть за своїм змістом спричиняти фізичних страждань чи принижувати людську гідність [14, с. 72].

Однією з ключових ідей кримінальної та кримінально-правової політики виступає принцип гуманізму. У загальному сенсі він передбачає сприйняття людини як найвищої цінності, шанобливе ставлення до гідності кожного індивіда, його права на життя, вільний розвиток, самореалізацію та прагнення до щастя. Гуманізм у політичній площині проявляється у формах її організації, цільових орієнтирах та змістовному наповненні, а також у засобах її здійснення. У контексті кримінальної та кримінально-правової політики актуалізується питання щодо способів втілення гуманізму в кримінально-правовій сфері [15, с. 295].

Водночас неодноразово наголошувалося на тому, що кримінальний закон має бути гуманним передусім щодо законслухняних громадян, а вже потім – щодо осіб, які вчинили злочин. Відтак, про гуманізм у кримінальному праві доцільно говорити у двох вимірах: по-перше, стосовно всіх фізичних осіб, які перебувають у межах дії кримінального закону, і, по-друге, стосовно тих із них, хто скоїв злочин. Таке трактування принципу гуманізму поділяє більшість науковців, які досліджували цю проблематику. Зокрема, вчені дотримуються позиції, що один аспект принципу гуманізму спрямований на потерпілих від злочину, тоді як інший – на суб'єкта злочинного діяння [15, с. 296].

Правова сутність принципу гуманізму в кримінальному праві знаходить свій вияв у пріоритетному кримінально-правовому захисті прав і свобод людини відповідно до міжнародних стандартів, у відновленні прав і свобод потерпілих, порушених унаслідок кримінально-протиправних діянь, у стимулюванні громадян до добровільного дотримання кримінально-правових обов'язків та захисту суспільних відносин. Крім того, цей принцип передбачає обмеження суворості покарання тим мінімумом, який є необхідним для належного захисту особи, суспільства та держави, а також застосування до особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, найбільш гуманних кримінально-правових заходів впливу, достатніх для її виправлення та запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень [16, с. 36].

Справжній гуманізм кримінального права виявляється у застосуванні максимально суворих санкцій щодо особи, яка вчинила тяжкий чи особливо тяжкий злочин, та покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, інших кримінально-правових заходів впливу стосовно особи, яка вперше скоїла кримінальний проступок, за обов'язкової умови – повного відшкодування завданих збитків або відновлення порушеного права потерпілого (у тих кримінальних провадженнях, де такий є). Відтак, гуманізм розглядається крізь призму забезпечення кримінально-правового захисту не лише особи, яка вчинила злочин, а й особи, потерпілої від злочинного діяння, яка потребує посиленого захисту засобами кримінального права [17, с. 121].

Принцип гуманізму в кримінальному праві втілюється також у контексті трансформації та еволюції суспільних відносин, коли певні діяння втрачають характер суспільної небезпечності з огляду на їх взаємозв'язок з іншими правовими галузями. Враховуючи виклики та потреби демократичного суспільства, давно стала очевидною необхідність ухвалення нового КК України. У серпні 2019 року було видано Указ Президента України «Про комісію з правової реформи», на підставі якого сформовано робочу групу із фахівців у галузі кримінального права, покликаних концептуально опрацювати ідеї реформування кримінального законодавства, пов'язані з його гармонізацією зі стандартами європейських держав та узгодженням національного законодавства. 18–19 жовтня 2019 року за підтримки Консультативної місії Європейського Союзу в Україні відбувся Львівський форум кримінальної юстиції, на якому широкому загалу було представлено Проект нового Кримінального кодексу України (його Загальну частину) [16, с. 37].

Принцип гуманізму виконання та відбування покарання на перший погляд видається цілком не сумісним з ізоляцією засуджених – суперечність полягає в тому, що людине ставлення

до особи, яка вчинила злочин, важко узгоджується з її відокремленням від суспільства. Таке відокремлення неминуче спричиняє страждання засудженому, а страждання не лише не є складовою вихідних засад гуманізму, а й прямо суперечить їм. Відтак принцип гуманізму виконання та відбування покарання, попри свій загальноправовий характер, матиме певні застереження щодо загального розуміння гуманізму. Це зумовлено застосуванням до засудженого ізоляції на основі досліджуваного принципу. Ще радянські науковці наголошували, що саме ізоляція втілює в собі кару. Кара ж, своєю чергою, є своєрідною відплатою держави злочинцеві через спричинення йому певних страждань, пов'язаних із позбавленням волі та обмеженням окремих прав. Логічно впливає, що ізолювати засудженого – тобто позбавити його можливості вільно спілкуватися з близькими, обирати рід занять, усунути від звичного оточення, примусити перебувати у спеціально облаштованому місці – необхідно на засадах милосердя та людяності щодо цього засудженого [18, с. 142].

Висновки. Отже, проведений аналіз дозволяє констатувати, що принцип гуманізму є одним із фундаментальних засад як кримінального, так і кримінально-виконавчого права України. Його сутність полягає у визнанні людини найвищою соціальною цінністю, шанобливому ставленні до її гідності та забезпеченні належних умов для реалізації прав і свобод особистості. При цьому в науковій доктрині утвердилось розуміння двоаспектності цього принципу: з одного боку, він спрямований на захист прав, свобод та законних інтересів потерпілих від злочинних посягань, а з іншого – передбачає гуманне ставлення до осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, без заподіяння їм фізичних страждань чи приниження людської гідності.

Водночас реалізація принципу гуманізму у сфері виконання покарань характеризується певною суперечливістю, оскільки ізоляція засудженого як форма кари об'єктивно спричиняє йому страждання, що, на перший погляд, суперечить вихідним засадам гуманізму. Проте саме гуманістичний підхід вимагає, щоб навіть за умов позбавлення волі особа не піддавалася жорстокому, нелюдському або такому, що принижує її гідність, поводженню. Це зумовлює необхідність подальшого вдосконалення кримінально-виконавчого законодавства в напрямі більш детального нормативного закріплення змісту принципу гуманізму та механізмів його практичної реалізації.

Таким чином, перспективним напрямом розвитку кримінально-правової політики України є гармонізація національного законодавства з європейськими стандартами у сфері захисту прав людини, що передбачає збалансоване поєднання інтересів суспільства, потерпілих та осіб, які притягуються до кримінальної відповідальності. Втілення принципу гуманізму має ґрунтуватися на засадах справедливості та раціональності, забезпечуючи як ефективний захист суспільства від злочинних посягань, так і можливість виправлення та ресоціалізації засуджених.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Філософський енциклопедичний словник / В.І. Шинкарук (голова редакції). К.: Абрис, 2002. 742 с.
2. Цельєв О.В. Гуманізм та принципи верховенства права на прикладі права на громадську непокору. *Науковий вісник ХНУ*. 2009. № 2. С. 5–8. URL: <https://law.ukma.edu.ua/tselyev-o-v-gumanizm-ta-pryntsyry-verhovenstva-prava-na-prykladi-prava-na-gromadsku-nepokoru>.
3. Громовчук М.В., Белов Д.М., Принцип гуманізму, як основоположний принцип побудови сучасної правової держави. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2021. Випуск 65. С. 46–50. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2021/10/11.pdf>.
4. Погребняк С.П. Втілення принципу гуманізму в праві. *Вісник Академії правових наук України*. 2007. № 1. С. 33–42. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/5010?locale=uk>.
5. Момот М.О. Діалектика справедливості та гуманізму в правотворчості. *Право і суспільство*. 2010. № 3. С. 24–29.
6. Громовчук М.В., Белов Д.М. Гуманізм як філософсько-правова категорія в умовах формування нової парадигми в праві. *Аналітично-порівняльне право*. №3. 2022. С. 301–310. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua>.
7. Громовчук М.В. Принцип гуманізму та його зміст в умовах формування нової парадигми в праві. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2022. Серія ПРАВО. Випуск 70. С. 77–86. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/257374>.
8. URL: <https://web.archive.org/web/20140116115305/http://ngo-coe.org/Web-Forms/NgoDetails.aspx?>
9. Голуб Я.О. Сучасний вимір гуманізму як принципу кримінального права України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 8. С. 326–329. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-8/76>.

10. Ющик О.І. Значення принципу гуманізму при призначенні покарання. *Науковий вісник Чернівецького університету. Правознавство*. 2005. Вип. 273. С. 107–111.
11. Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 липня 2003 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-IV#Text>.
12. Губернікова Є.В. Принцип гуманізму та проблеми його реалізації при визнанні покарання як позбавлення волі. *Право та законність*. No 4. 2008. С. 21–25.
13. Ліховіцький Я.О. Принцип гуманізму в кримінально-виконавчому праві. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 3. С. 642–646. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.03.108>.
14. Дудоров О.О., Хавронюк М.І. Кримінальне право: *навч. посібник*. Київ: Ваїте. 2014. 944 с.
15. Балобанова Д.О. Щодо розуміння принципу гуманізму в кримінальноправовій політиці. *Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Серія «Право»*. 2012. С. 293–295.
16. Щербак, С., Мамалига, В. Гуманізм у кримінальному праві України: історико-правові аспекти. *Консенсус*. 2022 (3). С. 35–46. <https://doi.org/10.31110/consensus/2022-03/035-046>.
17. Шаблистий В.В. Безпековий вимір кримінального права України: людиноцентристське дослідження: *монографія*. Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, Ліра ЛТД, 2015. 311 с.
18. Пузирьов М.С., Лисенко М.І. Реалізація принципу гуманізму виконання і відбування покарання в умовах ізоляції засуджених. *Право і суспільство*. 2012. № 6. С. 141–145. URL: http://www.pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2012/6_2012/29.pdf.